

Nagy-L. István:

TÁBORNOKI KAR, TISZTIKAR ÉS TÁRSADALOM A FRANCIA HÁBORÚK IDŐSZAKÁBAN (1787–1815)¹

ÖSSZEFOGLALÓ: *Bármely állam fegyveres ereje az állam társadalmának szoros lenyomatát viseli magán, de egyben – igaz, különböző mértékben – vissza is hat a társadalomra. Ez a kölcsönhatás az időben és térben jelentős eltérést mutat, de a történelem során végig megfigyelhető jelenség.*

KULCSSZAVAK: *tábornoki kar, tisztikar, francia háborúk*

A kora újkori Európában a „hadügyi forradalomnak” nevezett fejlődési folyamat eredményeként a 17. század végére szinte az összes államban egy olyan hadsereg jött létre, amely az állam által fizetett – sok esetben jelentős arányú, külföldről származó – katonákból állt. Az állami bevételek növekedése lehetővé tette a hadsereg létszámának további emelését, az így kialakult hadkiegészítési vákuum viszont elégtelenné tette az addig belföldi és külföldi toborzásra épülő hadkiegészítést.

A kivezető utat Németalföld és Svédország mutatta meg az összeírási hadkiegészítési mód kifejlesztésével, amit II. Frigyes Poroszországa tökéletesített, de Franciaország és a Habsburg Monarchia is bevezetett. Az állam lakosságát a hadseregbe nagyobb számban integráló rendszer 1789-ig egyetlen államban sem vált kizárólagossá, tehát mindenhol találunk még jelentős idegen katonaságot az uralkodó zászlói alatt. Változást ezzel kapcsolatban a francia forradalmi állam intézkedései hoztak, mivel a hadsereget kizárólag állampolgárokból állították fel.

A francia haderőreform újdonsága nem az összeírási rendszer, még csak nem is az általános hadkötelezettség bevezetése volt. Nem is lehetett, mert az első már érvényben volt 1789-ben, a második viszont az elsőből következett, csupán a bevonulás kötelezettsége alól felmentettek körét húzták jelentősen szorosabbra. A valódi újdonságot a haderő kötőelemének teljesen új alapra helyezése jelentette: addig a hadsereg az uralkodó személyéhez kötődött, ezen túl pedig már magához a polgárivá alakult államhoz. A katonáskodás az addigi alattvalói kötelezettségből állampolgári kötelezettséggé vált. Azonban még ez sem jelentette az idegen zsoldoscsapatok alkalmazásának teljes kiiktatását a hadseregből.

A Habsburg Monarchia hadereje története során mindvégig meghatározó fegyveres erő volt. Ez tette lehetővé, hogy a 17. század végén kétfrontos háborút vívhasson a törökök és a franciák ellen, és hogy a 18. század elején a spanyol örökösödési háborúban vezetésével sikeresen szorítsák vissza a francia hatalmi törekvéseket, majd azt is, hogy század derekán a Habsburgok osztrák ágának fiúági kihalását követő krízist is sikerrel vészelve át a Monarchia.

A 18. század egésze folyamán az 1745-ig császáriknak, azt követően császári-királyi nevezett hadsereg létszámát tekintve – a francia után – Európa második legnagyobb had-

¹ Az előadás és annak jelen szerkesztett változata az NKFIH FK 123779. számú, A császári-királyi hadsereg magyar tábornokai 1787–1815 című pályázat segítségével valósult meg.

erejének számított. Relatív erejét tekintve II. Frigyes porosz hadserege a 18. század derekán megelőzte, a folyamatosan fejlődő orosz hadsereg pedig megközelítette, ugyanakkor a francia hadsereg válsága miatt ahhoz közelíteni tudott. A francia forradalom kitörése idején a négy kontinentális nagyhatalom hadereje nagyságrendileg egyforma erőt képviselt.

A 18. század utolsó harmadában a császári-királyi hadsereg folyamatos reformokat élt meg. A legfontosabb változást a Habsburg Monarchia örökös tartományaiában bevezetett összeírásos hadkiegészítés jelentette, de mindhárom fegyvernem – gyalogság, lovasság, tüzérség – szervezete megtette az utolsó lépéseket az egységesülés útján, a szervezett csapattisztképzés elindulásával a tisztikar képzettségének színvonala nőtt, a műszaki szakcsapatok is jelentős fejlődést mutattak, s talán nem túlzás azt állítani, hogy a Mérnökkar a világ legjobban képzett hadmérnökeit fogta össze.

A császári-királyi hadseregben a 18. század utolsó harmadában – több más európai hadsereggel szemben – nem találunk teljes mértékben idegen katonákból álló egységeket, például svájci vagy ír zsoldoscsapatokat. Ennek ellenére nem becsülhetjük le az idegenek számát a hadsereg állományában, mert az 1781-től egységes, hadkiegészítésüket területi elven kapó ezredek állományában szép számmal találunk idegeneket, különösen a Német-római Birodalom területéről származókat. A Habsburg Monarchia feje, aki egyben a Német-római Birodalom császára is volt,² nem toborozhatott kénye-kedve szerint a birodalomban, csak ott, ahol ezt a helyi birtokos megengedte. Ennek ellenére a birodalom Habsburg-párti területeiről nagy számban kerültek katonák a császári-királyi hadseregbe. Rajtuk kívül viszont a legénységi állományban említésre méltó külföldi csoportot nem találunk.

Egészen más a helyzet a tábournoki és tisztikar tekintetében. A 18. századi állandó hadseregek a vállalkozó zsoldosvezérek 16. századi világából nőttek ki, ami még a 18. században is éreztette hatását. A zsoldosok nyelvtől, kultúrájuktól, nemzetiségi hovatartozásuktól függetlenül vállaltak szolgálatot különböző hadurak seregeiben attól függően, hogy ki tudta vagy akarta szolgálatukat megfizetni. A tisztek és tábournokok még a 18. században is szabadon mozogtak az egyes hadseregek között. A legjobb példa erre talán a híres Savoyai Eugén, akit XIV. Lajos nem fogadott be a hadseregébe, így szolgálatait I. Lipótnak ajánlotta fel. De említhetnénk Ernst Gideon von Laudont, aki skót eredetű családból származott, apja svéd és lengyel szolgálatban is állt, maga Ernst orosz szolgálatba lépett, majd miután II. Frigyes nem vette fel a porosz seregbe, Mária Terézia szolgálatába állt. A példákat folytathatnánk, hiszen csak a tábournoki karban tucatszám találunk hasonlókat, ami akkoriban teljesen normálisnak számított.

A 18. század utolsó harmadának császári-királyi hadseregében a legénységi állomány és az irányítást végző tiszti- és tábournoki kar látszólag élesen elkülönült egymástól. Ezt tükrözik az 1790-es, 1791-es és 1792-es magyar országgyűléseken felmerült katonai kérdések, különösen a magyar ezredekben szolgáló tisztek problémaköre. A magyar rendek állítása szerint a magyar ezredekben a magyar tisztek nem tudnak érvényesülni, túlságosan sok az idegen tiszt, akik elveszik a lehetőséget a rendek saját fiaitól az előléptetések területén.³ A magyar rendek állítása adatokkal kétségekívül alátámasztható, ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a magyar rendek idegennek neveztek minden nem magyar honfiút, tehát azokat is, akik a Habsburg Monarchia más területeiről származtak. Ráadásul a magyar rendek elsősorban

² Mária Terézia, aki a Habsburg Monarchia fejének számított, először 1745-ben férjét, (Lotaringiai) I. Ferenc (István) császárt, majd 1765-től fiát, II. Józsefet is társuralkodójává fogadta saját területeinek mindegyikén. Ezt követően egészen a Német-római Birodalom 1806-os megszűnéséig valóban egy kézben volt a két tisztség.

³ *Diarium Comitiorum Regni Hungariae...* Anni 1792. Buda, 1791–1840, 72–73.

saját fiaik érdekében szóltak, tehát a magyar nemesség aránya érdekelte őket. Nem csoda, hogy az uralkodó érvelése ezzel szemben az volt, hogy magyarok is szolgálnak szép számmal idegen, tehát nem magyar ezredekben. Az uralkodó végül – legalább szavakban – eleget tett a kérésnek, mondván, hogy a magyar ezredekben lehetőség szerint magyar tiszteket fog alkalmazni, igaz, törvénycikk erről nem született.

Az országgyűlési üzenetváltásnak témánk szempontjából több tanulsága is van. A magyar rendek a Habsburg Monarchiára perszónalunióként tekintettek. Bár hallgatólagosan tudomásul vettek bizonyos közös ügyeket, amelyeket az uralkodó az udvari kormányservein keresztül, összbirodalmi érdekek alapján intézett, de ezekbe is beleszólást akartak szerezni: kérték az uralkodót, hogy magyarokat is nevezzen ki az udvari kormányservekbe. A magyar társadalom vezető ereje nem fogadta el az uralkodói abszolutizmust, annak felvilágosult formáját sem, beleszólást követelt az ország sorsának irányításába. II. (I.) Ferenc tisztaban volt a magyar rendek erejével és társadalmi befolyásával, ezért engedett.

A rendek követelései között megjelent a hadügy kérdése is, ami egyrészt saját legitimációja – a honvédelmi kötelezettség fejebeni adómentesség – szempontjából volt fontos, de láthatjuk benne az állami szuverenitás csírájának, az önálló hadseregnek az igényét is. Nem lehet teljességgel szétválasztani a rendek haderővel kapcsolatos nézeteinek egyes elemeit, ugyanakkor pontosan meghatározni sem lehet a követeléseiket. Az 1715:8. és az 1741:63. törvénycikkek, valamint a francia háborúk korának⁴ katonai vonatkozású törvénycikkei nem alkotnak koherens egészet, a magyar hadügyről pedig sem politikusok, sem katonák nem írtak sokat és politikai testületek sem tárgyalták részletesen.⁵ Mindez azt mutatja, hogy a magyar hadügy duális rendszerét – a „közös” császári-királyi hadsereget és a magyar inszurrekcionális honvédelmi szervezetet – alapvetően helyesnek tarthatta a politikai közvélemény. Sem az országgyűlési viták, sem az a kevés írás, amely katonai reformtervekkel foglalkozott, nem támasztott az aktuálistól eltérő igényt. A magyar ezredek magyar tisztikarának igénye, a magyar tisztképzés beindítása, a beszállásolások terheinek és potenciális konfliktusainak mérséklése, illetve az inszurrekció modernizálása azok a pontok, amelyek körül a magyar politikai vezetők gondolatai jártak.

A másik fontos tanulság, amelyet a magyar ezredek tisztikarával kapcsolatos követelésből levonhatunk, a legénységi állomány és a tisztikar távolsága. A kérdés megértéséhez legalább vázlatosan ismernünk kell a tiszti pályaképet. A 16–17. században szinte teljességgel elképzelhetetlen volt a legénység sorából a hadsereg vezető elitjébe való bekerülés. A hadseregek élén többnyire született arisztokratákat találunk, akik tisztként kezdték katonai szolgálatukat, családjuk rangjától függően akár egészen magas pozícióban.

⁴ A francia háborúk korának legújabb szakirodalmához lásd Vizi László Tamás: „Kövesd példájokat vitéz eleidnek...” A magyar nemesi felkelés a francia háborúk időszakában, különös tekintettel Székesfehérvár és Fejér vármegye szerepére. Városi Levéltár és Kutatóintézet, Székesfehérvár, 2014.; Vizi László Tamás: Magyarország és a francia háborúk. In: Bana József – Katona Csaba (szerk.): „Franciák Magyarországon, 1809” – Konferencia, II. Budapest–Győr, 2012, 261–277.; Lázár Balázs: Krajovai és topolyai báró Kray Pál táborszernagy katonai pályája. Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Budapest, 2013.

⁵ A katonai kérdés sok, a korszakban divatos emlékirat formájában megszerkesztett javaslatcsomag részét képezte, de ezek többsége általánosságokon, az aktuális problémák megoldásán túl jelentősebb távlati terveket nem tartalmazott. Különösen szembetűnő, hogy az 1790–1791:67. törvénycikkkel elrendelt rendszeres bizottsági munkálatok számára előírt ügykörök is rendkívül kevés katonai vonatkozást tartalmaznak – a bizottság mindössze a katonai szabályzatról, a katonaság ellátásáról és a magyar tisztképző akadémia felállításáról való tárgyalásra kapott mandátumot. Márkus Dezső (szerk.): Corpus Juris Hungarici, Magyar Törvénytár, 1740–1835. évi törvénycikkek. Budapest, 1901, 202–215.

A 18. század folyamán a császári-királyi hadseregben ez a rendszer némileg módosult. Alapjaiban ugyan nem változott meg (továbbra is nagy számban találunk magas rangú arisztokratákat, különösen a tábornoki kar felső rétegeiben), de megnyílt az út az alacsony születésű, tehetséges karrierkatonák előtt. A legjobb példa erre a korszak legismertebb magyar hadvezére, Hadik András, aki szegény köznemesi sorból emelkedett a legmagasabbra, de Alvinczy József, Kray Pál, Kraracsay András mellett tömegével lehetne még említeni olyan tábornokokat vagy törzstiszteket, akik legénységi állományból emelkedtek fel tehetőségük és nem gyakran szerencsésük révén. A Mária Terézia által kimondott és alkalmazott meritokrácia⁶ elve a hadseregben egyértelműen érvényesült. Ha a jó származást teljes egészében nem is váltotta le a tehetség és az érdem, de legalább már nem volt alapfeltétel, nélküle is lehetett érvényesülni. A 18. század második felében viszont a rátermettség vagy a hosszabb csapatszolgálat elengedhetlenné vált a legmagasabb katonai elit körében. Az uralkodócsalád tagjait leszámítva elvéve találunk olyan tábornokot, aki legalább egy évtizedes csapatszolgálatot ne teljesített volna. A tiszti utánpótlás rendszerében ekkor vált általánossá az önköltséges hadapródi rendszer, amely legénységi állománynak számított, és számarányát tekintve a tisztek legnagyobb aránya ezen keresztül került a hadseregbe.

A magyar rendek követelését akkor értjük meg igazán, ha figyelembe vesszük a két korábbi szempontot. A katonatiszti hivatás a korábbihoz képest akár még demokratizáltnak is nevezhető, hiszen a hadseregben elmosódtak azok a merev rendi korlátok, amelyek a társadalom életét alapvetően szabályozták. A tisztikarban egyenrangúnak számított a városi polgár, vagy akár a parasztfi, aki több évtizedes szolgálattal ért el a tiszti rangok aljának valamelyikére, a szegény köznemes katonának szökött fia, a jómódú nemes, vagy akár az ifjú arisztokrata. A magyar rendiség politikai vezető ereje természetesen érzékelte a folyamatot; nem is elsősorban a hadsereg sajátos belső társadalmára szólalt fel, hanem nagyobb helyet követelt benne saját magának. A „magyar ezredbe magyar tisztet” követelése mögött a karrierkatonáskodás egyértelmű megszilárdulása, a magyar társadalom által való elfogadása, sőt igénye bújjik meg. Az országgyűlési nemesség nem mesterséges beavatkozást kívánt saját érdekében, hanem a katonatiszti pálya előmeneteli lehetőségének hosszú távú biztosítását, amelyen keresztül saját képviselőit akár tömegével be tudja juttatni a katonai elitbe, hogy így biztosítsa saját érdekei képviseletét.

Ugyanezt a törekvést láthatjuk a magyar tisztképzés megszervezésének követelésében is. A Magyar Nemesi Testőrség 1760-as megszervezése és működtetése komoly anyagi terhet jelentett az országnak, de korántsem tudott tömegével magyar ifjakat képezni a tiszti pályára. Nyilván ezt nem is lehetett elvárni az új intézménytől, hiszen elsődleges feladata nem ez volt. A birodalmi katonai nevelő intézmények hiába voltak nyitva a magyar ifjak előtt is, arányuk alacsony maradt a hadmérnöki és a hadapródiskolában is. Nyilván az a tény, hogy az országhatáron túl voltak ezek az intézmények, illetve elsősorban katonatisztek fiait vették fel, az idegen tanárokkal és képzési nyelvvel együtt jelentősen beszűkítette a magyarok számát.

A katonai pályának ezentúl még egy nagyon fontos tulajdonságára is rá kell világítanunk, mégpedig a társadalmi mobilitás lehetőségére. A rendi társadalom korlátait átlépő társadalmi emelkedés csatornáit közül a hadsereg egyértelmű és tartós rangemelkedést adhatott a katona egész családja számára. Mária Terézia 1757-ben elrendelte, hogy harmincéves kifogástalan

⁶ A témához legújabban lásd Olga Khavanova: „Kitűnő tehetséggel ellátott, különböző nyelveket tudó, jogok tudásával rendelkező...” (Hivatalnokai pályafutások a magyar Kamaránál a felvilágosult abszolutizmus idejében.) Századok, 148. évf. 2014, 1209–1228.; Olga Khavanova: Az apai érdemeket a fiúkban jutalmazni. Az iskoláztatás privilégiuma Mária Terézia uralkodása idején. Századok, 139. évf. 2005, 1105–1129.

tiszti szolgálatot követően a nem nemes tisztek nemesi címet kérhetnek, a nemesek a szokásos taksa mellett bárói, ingyenesen lovagi címet igényelhetnek.⁷ Ez a rendelkezés szinte páratlan jelentőségű és minőségű volt a katonatiszti pálya presztízsének és társadalmi szerepének történetében, és különösen a városi polgárság, illetve a társadalom szabad elemei számára jelentett nagyon fontos lehetőséget a nemesítésre. A jómódú polgárok – nagy arányban német nyelvűek – jól iskolázott, képzett tisztii alpanyagot szolgáltatottak a hadseregeknek, gyorsan elérhették a tisztii rangot, amely már a második generációban a legmagasabb körökig érő lehetőséget hordozta magában. A nemesség számára a bárói cím elérése az arisztokráciába történő felvételt tette lehetővé.

Talán még ennél is nagyobb vonzerőt jelentett a katonatisztek számára a Katonai Mária Terézia Rend, amelynek megalapítására 1757-ben, a kolini csatát követően került sor. A Rendbe vallástól függetlenül be lehetett kerülni kandidáció útján a Rend káptalanjának többségi döntése alapján, vagy a Rend nagymesterének egyedi (valójában rendkívül ritka) döntése után. Akik a Rendbe felvételt nyertek, automatikusan nemességet és lovagi címet kaptak, és kérelmezheték a bárói címet is. Ha Napóleon katonái a tarsolyukban hordozták a marsallbotot (ami azért valójában egy rendkívül erőteljes csúsztatás), akkor nem túlzás azt állítani, hogy a császár katonái pedig a bárói címet. A Rend társadalmi mobilizációs vonzereje kétségkívül komoly szerepet játszott a császári-királyi hadsereg tisztikarának teljesítményében és történetében, és messze a hadsereg legnagyobb presztízsű kitüntetése maradt.

A katonai pálya révén elért társadalmi rangemelkedés fontos tulajdonságaként említhetjük, hogy a mobilitás egyenes ágon tovább volt örökíthető, így a család számára tartós emelkedést hozott, ellentétben például a főpapi szolgálattal, amelynek közvetlen társadalmi hozadéka nem volt az alacsony sorból magas főpapi tisztséget elérők családja számára.

A magyar rendi társadalom politikai vezető rétege számára a fennálló helyzet tehát alapvetően megfelelt. A rendszer – saját érdekeinek üdvös – módosításáról mégsem mondott le, megfogalmazta ezzel kapcsolatos elvárásait, amelynek lényege saját befolyásának növelése volt. A magyar országgyűlés azonban nem vállalt fel a kérdésben konfliktust az uralkodóval, aki elvileg nem emelt kifogást a kérés ellen. Bár számára kétségkívül intő jel lehetett a Festetics György nevével fémjelzett, a korábnál radikálisabb követelés, amit az országgyűlés sem igazán támogatott, illetve elfogadta az uralkodói elutasítást. A kompromisszum azonban tetten érhető, mivel a beadványt benyújtóknak komolyabb bántódása nem esett, az országgyűlés viszont lemondott a követelések komolyan vételéről.

II. Lipót, majd II. (I.) Ferenc óvatosan járt el még a mérsékelt követelések tekintetében is. Vizsgálatot rendeltek el és ígéretet tettek a magyar tisztek előmenetelének biztosítása és arányuk emelése érdekében, de azt már nem engedték, hogy minderről országgyűlési törvénycikk szülessen. A magyar tisztképző intézmény ügyének sem mondtak ellent, azt sokkal inkább a szorító körülmények miatt alapították meg nagy késéssel, 1808-ban. Az oktatás beindításának elmaradása 1808 után sokkal inkább a nehéz gazdasági helyzetnek, végül pedig az 1811–1812-es országgyűlés nagy politikai viharainak, az uralkodói abszolutizmus ismételt alkalmazásának, a magyar politikai vezetők és az uralkodó konfliktusának volt köszönhető, de ennek története már túlmutat jelen tanulmányunk keretein.

A tisztii- és tábornoki karra vonatkozó részletes adatok ismertetése előtt fontos megismerkednünk a Habsburg Monarchia 18. század végi hadügyi rendszerével. Ennek alapját

⁷ Réfi Attila: A császári-királyi huszárság törzstiszti kara a francia forradalmi és a napóleoni háborúk korában (1792–1815). MTA BTK – Nádasy Ferenc Múzeum, Budapest–Sárvár, 2014, 109–110.

és erejének meghatározó részét a császári-királyi hadsereg képezte, amelynek tagjai az uralkodóra esküdtek fel, csak neki és személyes megbízottjainak tartoztak engedelmességgel. A hadsereg nem kötődött sem a Monarchia területéhez, sem annak részeihez, hanem öszsbirodalmi haderőként működött. A Monarchia területein léteztek még olyan középkori eredetű, alapvetően területvédelmi célú hadügyi szervezetek, mint a tiroli véderő, a magyar (és horvát), valamint az erdélyi inszurrekció. Francia mintára a második koalíciós háború alatt állították fel a csehországi Károly főherceg Légiót, majd 1808-ban a Magyar Szent Korona országain kívül a Landwehrt mint területvédelmi intézményt.

E miliciaszerű képződményekben az volt a közös, hogy tisztikaruk alacsonyabb rangú tagjait saját berkeiken belülről választották meg, de felső vezetésük legnagyobb részét a császári-királyi hadseregtől „kapták kölcsön”, illetve használták a hadsereg infrastruktúráját is. Bármennyire is törvénytelen volt a magyar felkelés szempontjából, hadseregszervezeti és vezetési oldalról elkerülhetetlenül a császári-királyi hadsereg auxiliáris, kíséret jellegű szervezeteiként működtek, annak alárendeltségében. Másik fontos tényező, hogy ezek a kíséret haderők önmagukban csonkák voltak: nem rendelkeztek saját tüzérséggel, műszaki biztosítóegységekkel, logisztikával, törzsszel, így ilyen tekintetben a császári-királyi hadsereg egyfajta ernyőszervezeteiként működtek.

Miben áll a hadsereg jelentősége – természetesen azon a tényen túl, hogy Európa egyik nagyhatalmának fegyveres erejeként létezett? A legfontosabb tényező, hogy a Habsburg Monarchia egyetlen olyan igazgatási szervezete volt, amely kizárólag az uralkodótól függött, és a Monarchia egészére vonatkozó ügyintézési joga volt az ehhez tartozó középszintű közigazgatási szervezettel, a főhadparancsnoksági rendszerrel együtt. Nem találunk még egy olyan, akár bírósági, pénzügyi vagy közigazgatási szervezetet, amely az abszolút uralkodói akarat közvetlen közvetítésére volt képes mindenféle megszorítás nélkül, a birodalom egész területén. Ez természetesen nem jelentette azt, hogy a hadügy teljes egésze uralkodói hatáskörű lett volna a birodalom teljes területén. A magyar rendeknek a hadiadó megajánlásán és az általa kiállított újoncok számának meghatározásán⁸ keresztül komoly befolyása maradt a birodalmi hadügyre, de ezt a befolyást általában nem katonai, hanem politikai tőkére váltották át.

A császári-királyi hadseregben a 18. század második felére kialakultak a modern tiszti rangok, mai nevén rendfokozatok.⁹ Ezt megelőzően a beosztás és a rang még nem vált el egyértelműen egymástól (jól mutatva a rendfokozatok kialakulásának történeti folyamatát), de II. József hadseregében már – rendkívül egyértelmű és szabályzatokban kimondott módon – minden katonának rögzített rangja, illetve pontosan meghatározott beosztása volt. Ez természetesen nem jelentette azt, hogy a katonai rangok ne mutattak volna változást, de ezek csak módosulások lehettek, az alapstruktúra változatlan maradt egészen a Monarchia felbomlásáig. Az 1765 és 1815 közötti időszakban egyébként még ilyen apró módosulás sem történt a rangok rendszerében. A tábornoiki és tiszti rangok rendszere a következő táblázatban foglalható össze:

⁸ Az uralkodó szabad toborzást bármikor elrendelhetett Magyarországon területén is a rendek hozzájárulása nélkül, de ez rendkívül drága (például az újoncok ekkor 10-20 forintot is kaptak, míg rendi állításánál csak hármat) és alacsony hatásfokú intézkedés lehetett, háború idején egyenesen alkalmatlan a szükséges újoncmennyiség kiállítására.

⁹ A „rendfokozat” szó használata a 18. században anakronisztikus, mivel ekkoriban „Rang”-nak (ném.), de gyakran „charge”-nak (fr.) nevezték. Magyarul a „rang” szót, illetve a közbeszédben a francia szó torzult alakját, a „sarzsi”-t használták, ezért tanulmányomban a „rang” elnevezést használom a rendfokozatra.

1. táblázat *Tábornoki és tiszti rangok rendszere (Szerkesztette a szerző)*

	Gyalogság, tűzéréség, műszakiak, törzs, egyéb		Lovasság	
	magyar	német	magyar	német
tábornokok	tábornagy	Feldmarschall		
	táborszernagy	Feldzeugmeister	lovassági tábornok	General der Cavallerie
	altábornagy	Feldmarschall Lieutenant	A lovasságnál nem volt ilyen rang.	
	vezérőrnagy	Generalmajor Generalfeldwachtmeister		
törzstisztek	ezredes, óbester	Oberst, Obrist		
	alezredes, viceóbester	Oberstlieutenant, Obristlieutenant		
	őrnagy	Major, Feldwachtmeister		
főtisztek	kapitány, százados	Hauptmann	első kapitány, első százados	Rittmeister
	századoshadnagy, alszázados	Capitänlieutenant	másodkapitány, alszázados	Zweiter Rittmeister
	főhadnagy	Oberlieutenant	A lovasságnál nem volt ilyen rang.	
	alhadnagy	Unterlieutenant		
	zászlós	Fähnrich		

A lovasság kivételezett helyzetét mutatja, hogy több rang esetében is saját elnevezést kaptak az itt szolgáló tisztek és tábornokok. Kiváló jelzése ez a dragonosok teljes értékű lovassággá válása folyamatának, hiszen egészen az 1769-es lovassági szabályzat kiadásáig a dragonosok esetében a legmagasabb főtiszti rangot *Hauptmannak* nevezték, 1769-től viszont már *Rittmeisternek*.

Az egyes rangok elnevezésében találhatunk némi bizonytalanságot a német és a magyar kifejezésekben is. A németben az őrnagyi rang eredetét mutatja a *Feldwachtmeister*, mint olyan törzstiszt, aki a felderítésért, járőrszolgálatért, biztonságért felelős. Ez a funkció a 18. század második felére átalakult, s a hosszú nevét is egyre inkább *Majorra* cserélték. Ennek ellenére hivatalos iratokban is előfordul még a 19. század elején is. A tábornokok között a vezérőrnagy esetében ugyanezt a folyamatot figyelhetjük meg. Az ezredesi rang esetében az apró változás okát nem ismerjük; tény, hogy a 18. század második felétől az *Oberst* használata vált általánossá.

A császári-királyi hadseregben a vizsgált korszakban 1798 előtt 11, azt követően 15 gyalogezred, 1798 előtt 8, azt követően 11 huszárezred, valamint végig 17 határőr gyalogezred és

egy huszárezred állt fenn.¹⁰ II. József halála idején egy gyalogezredben békelábon 70 fő- és négy törzstiszt, hadilábon 94 fő- és öt törzstiszt, egy huszárezredben békelábon 48 fő- és négy törzstiszt, mozgósítva 66 fő- és öt törzstiszt, egy határőr gyalogezredben békelábon (a kanton személyzetét nem számítva) 48 fő- és három törzstiszt, mozgósítva 64 fő- és három törzstiszt szolgált. Ez csak békelábon bő kétezer, hadilábon hármezer fő- és törzstiszti helyet jelentett, ami – párhuzamba állítva a Magyar Szent Korona országai nemességének 330 ezer fős¹¹ létszámával, illetve a potenciálisan szintén a tisztí utánpótlás részének tekinthető polgárság pontosan meg nem határozható, de legalább százezres¹² tömegével – valójában bőven teljesíthető lett volna a magyar társadalom középső rétegei számára, különösen úgy, hogy a társadalom szabad elemeiből (például hajdúk, kunok, jászok, székelyek) is könnyedén válhattak tisztek.

A hadseregben szolgáló magyar tisztek számának meghatározása nem könnyű feladat, mert alig-alig kap ehhez támpontot a kutató.¹³ A vizsgálandó személyek száma sokezres nagyságrendű, márpedig egyéni vizsgálat elengedhetetlenül szükséges a honosság vizsgálatához.

Egyetlen összefoglaló forrással viszont rendelkezünk, amelynek elemzése fontos támpontot nyújthat. A magyar országgyűlés magyar tisztekkel kapcsolatos felirata nyomán elindított vizsgálat eredményeként összeállítottak egy névjegyzéket a Magyarországon született tisztekről, ami az egész hadseregben 1870 tisztet mutatott ki. Ez a szám azonban csalóka, mert benne vannak a Magyarországon született, itt szolgáló tisztek fiaiból lett későbbi tisztek is, akiknek semmiféle kötődésük, honosságuk nem volt szülőföldjükön, de ugyanúgy hiányoznak a hasonló módon magyarként idegen országban született tisztgyerekek, illetve a magyar arisztokraták Bécsben született gyermekei is. A listát elemezve azonban megállapíthatjuk, hogy a hungarus tisztek száma valahol 1500 és 1700 fő között mozgott, tehát még a magyar egységek békelétszám által támasztott igényeinek sem feltétlenül tudott eleget tenni, és elmaradt a Magyar Szent Korona országainak területeitől. Ezt a megállapítást azonban annyival feltétlenül árnyalnunk kell, hogy a lista nem tartalmazza a határőrcsapatok tisztikarát. Ha a határőrezredeket kivesszük a számításból, akkor is legfeljebb a békelétszámot tudta biztosítani a magyar társadalom a magyar egységek számára, és akkor még nem is számoltunk törzssel, műszaki csapatokkal, tüzérséggel.

A hadvezetés szempontjából a csapatok tisztekkel történő ellátása mindenek felett álló szempontként érvényesült, ami természetesnek tekinthető. A magyar országgyűlés azon

¹⁰ A tanulmány terjedelme nem teszi lehetővé a magyar egységek részletes bemutatását, a témához lásd Nagy-L. István: A császári-királyi hadsereg 1765–1815 – Szervezettörténet és létszámviszonyok. Gróf Esterházy Károly Múzeum, Pépa, 2013.; Nagy-L. István: A császári-királyi hadsereg létszám-nyilvántartási rendszere és ennek magyar vonatkozású iratai a francia háborúkban, 1792–1815. Levéltári Közlemények 84., Budapest, 2013, 175–209., illetve részletesen az első koalíciós háború időszakához: Nagy-L. István: Magyar csapatok részvétele, újoncai és veszteségei az első koalíciós háborúban, 1792–1797. Hadtörténelmi Közlemények, 129. évf. 2016/2., 315–350.

¹¹ Benda Kálmán: Az udvar és az uralkodó osztály szövetsége a forradalom ellen (1795–1812). In: Vörös Károly (szerk.): Magyarország története 1790–1848. V. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980, 486.

¹² Benda: i. m. 548. A polgárság definíciójának problémaköre túlmutat e tanulmány keretein; tisztí utánpótlásnak potenciálisan elsősorban a szabad királyi városok gazdagabb rétegeit tekintem. II. József népszámlálásának adatai szerint a szabad királyi városok teljes férfi lakossága 223 ezer főt tett ki. Ehhez jön még a mezővárosok lakosságának felső rétege, így a bő 100 ezres potenciális létszám talán reálisnak tekinthető.

¹³ A lovasság törzstisztjeinek feldolgozását példaértékű módon végzi Réfi Attila (2014): i. m.; Réfi Attila: A császári-királyi ulánusezredek törzstisztjei a francia háborúk idején (1792–1815) – Életrajzi lexikon. Jókai Mór Városi Könyvtár, Pépa, 2016.; Réfi Attila: Császári-királyi karabélyos és vértés törzstisztek a francia háborúk idején (1792–1815) – Életrajzi lexikon. I. Jókai Mór Városi Könyvtár, Pépa, 2015.

kifogása, hogy a magyar ezredekben idegen tisztet túl nagy számban alkalmaznak, ilyen szempontból nem védhető állítás, mint ahogyan az sem, hogy a magyar tisztet hátrányos megkülönböztetés éri az előléptetések során.¹⁴ Maga a jelenség azonban magyarázatot ad arra, hogy miért volt kevés magyar tiszt a császári-királyi hadseregben, hiszen az országgyűlés kifogásai a nemesség egészének álláspontját tükrözték: a nemes ifjak azért nem mentek tömegével tiszt pályára, mert úgy vélték, hogy ott hátrányosan különböztetik meg őket az idegenekkel szemben.

A hadsereg tábornoki kara tekintetében meglehetősen széles körű szakirodalmi ismeretekkel rendelkezünk. Ha azonban mélyebben megvizsgáljuk a szakirodalmat, akkor sajnálatos módon kevés kutatást találunk az adatok mögött. A tábornoki kar egészének primer forrásokra alapozott kutatása eddig még nem készült el, így csak a saját, folyamatban lévő kutatásainkra tudunk támaszkodni az általános jellemzők megajzolásában.

A tábornokok összlétszáma¹⁵ az 1787 és 1815 közötti időszakban 1247 fő¹⁶ tett ki. Ez azonban magában foglalja azokat is, akik csak címzetes, tiszteletbeli tábornoki rangot viseltek, de valójában egyetlen napot sem szolgáltak tábornokként. Őket nyilván valóan kiemelhetjük a tábornokok közül, így a valós tábornokként szolgálók számának 945 fő¹⁷ kapunk. A császári-királyi hadseregben a nevezett időszakban legalább egymillió katona fordult meg, tehát a tábornoki kar a teljes létszám ezredrészét sem tette ki.

Az aktív tábornokok 945 fős csoportjából 216 fő hungarus származását látom bizonyítottnak, ami 22,85%-ot jelent. Ez az arány felületes vizsgálatot követően alacsonynak tűnhet, de ha a tábornoki karból kivesszük a Habsburg Monarchia területén kívül születetteket (a Svájcban, Spanyolországban, Savoyában, Oroszországban, Lengyelországban, Franciaországban, Angliában, Írországon, Dániában, Hollandiában, valamint ismeretlen helyen születettek csoportja 113 fős, a Német-római Birodalomban, de Habsburg-területen kívül születetteké viszont 163 fős), akkor a 669 fős¹⁷ maradékból a 216 fő 32,29%-ot tesz ki, ami már szépen megfelel a magyar katonaság mintegy egyharmadnyi arányának a hadseregben. A tábornoki kar tekintetében a császári-királyi hadseregben a magyarok tehát semmiképpen sem szenvedtek el hátrányos megkülönböztetést. Abszolút számarányuk alacsonysága nem ennek, hanem a Habsburg Monarchia területéről érkező nagy létszámú tábornoki rétegnek volt köszönhető. Ez a jelenség egyébként rendkívül gyakori volt a korabeli hadseregekben, amelyre talán az orosz hadsereg a legjobb példa.

A 216 főnyi, hungarus értelemben vett magyar tábornokból 127-en a Magyar Királyság területén, 25-en a Horvát Királyság, valamint a károlyvárosi, báni és varasdi határőr generalátus területén, 22-en a szlavóniai vármegyékben és a szlavóniai határőr generalátus területén, négyen a Bánátban és a hozzá kapcsolódó határőrterületen, 23-an az Erdélyi Nagyfejedelemségben (szintén a határőrterületekkel együtt), 12-en idegen földön, ketten viszont ismeretlen helyen születtek. Feltűnően magas a délvidéken születettek száma, ami egyértelműen a határőrcsapatok soraiból felemelkedett tábornokokkal magyarázható.

¹⁴ Nagy-L. István: A 34. gyalogezred törzstisztszjei az első koalíciós háborúban. Turul, 90. évf. 2017/1., 40.

¹⁵ A tábornoki karra vonatkozó adatok háttérként szolgáló adatbázis bemutatására terjedelmi korlátok miatt nincs lehetőség. Az összeállításához használt levéltári forrásanyag és szakirodalom válogatott jegyzékét lásd a felhasznált irodalomban.

¹⁶ A tanulmányban közölt számok a kutatás 2018. januári állapotát tükrözik. További kutatások ezeket a számokat részleteiben módosíthatják, azonban alapvető, lényegét érintő változások már nem várhatók.

¹⁷ E 669 fő egy része is a Habsburg Monarchia területén kívülről származott, mivel Szilézia és Itália területén egyelőre lehetetlen elkülöníteni a Habsburg-fennhatóságú területeket időben megfelelően a tábornokok születési idejével.

A határőrezredeket a 18. század középső harmadában regularizálták, a század utolsó évtizedére ezek a kiváló egységek számos elsőrangú parancsnokot „termeltek ki” soraik közül. Nem szabad elfeledkezünk arról a tényről sem, hogy a Magyar Szent Korona országainak területéről kiállított katonaság felét a határőregységek tették ki.

A tábornokok vallási megoszlása rendkívül tanulságos képet fest:

2. táblázat *A tábornokok vallási megoszlása (Szerkesztette a szerző)*

	tábornokok		
	lakosságarány* %	száma	aránya %
római katolikus	42,1	164	75,93
görögkatolikus	9,4	–	–
görögkeleti	23,5	14	6,48
evangélikus	8,3	20	9,26
református	15,5	12	5,56
unitárius	0,3	–	–
zsidó	0,9	–	–
ismeretlen	–	6	2,77
	100	216	100

* Faragó Tamás: Bevezetés a történeti demográfiába. I. 316–317. <http://publikaciok.lib.uni-corvinus.hu/publikus/648023.pdf> (Letöltés időpontja: 2017. 10. 20.)

Az adatokból látható, hogy a római katolikusok messze túlréprezentáltak, míg a görögkatolikusok, unitáriusok, zsidók meg sem jelentek a tábornokok között, de az ortodoxok aránya is rendkívül alacsony. Némileg meglepő módon az evangélikusok aránya magasabb az országos átlagnál, míg a reformátusoké jelentősen alacsonyabb. Az evangélikusok magas számarányára egyértelmű magyarázatot ad, hogy közöttük többen városi németek, erdélyi szászok, cipszerek, akik jellemzően evangélikus hitűek voltak. Ezzel ellentétben a reformátusság jellemzően magyar nemzetiségű, így esetükben az országgyűlés által megfogalmazott fenntartások érvényesülését tapasztalhatjuk.

A vallás a francia háborúk korának tábornoki karában egyértelműen nem játszott már szerepet az előléptetések során. A császári-királyi hadsereg is sokkal szabadabb vallási légkörben élt, mint az egész társadalom. A Carolina Resolutio itt nem volt hatályban, a német birodalmi rendek közül pedig mindig szép számmal érkeztek protestánsok. A Katonai Mária Terézia Rend szabályzata is negligálta a jelölt vallását, attól függetlenül lehetett dönteni a felvételtől, ami egy szigorúan, már-már bigott módon vallásos uralkodónő által alapított, egyértelműen lovagrendi mintára létrejött, sajátos rend esetében komoly jelzésértéket hordoz. Témánk szempontjából elegendő talán csak annyit megjegyezni, hogy a korszak legmagasabbra ívelő katonai pályája Alvinczy József nevéhez kapcsolódik, aki a Katonai Mária Terézia Rend mindhárom fokozatát megkapta, és erdélyi református nemesi családból származott.

A tábornoki rang társadalmi mobilizációs szerepét tekintve meglepő eredményt kapunk:

3. táblázat *A tábornoki rang társadalmi mobilizációs szerepe (Szerkesztette a szerző)*

társadalmi helyzet	születéskor		halálkor	
	fő	arány %	fő	arány %
herceg	2	0,93	2	0,93
gróf	20	9,26	27	12,50
báró	27	12,50	95	43,98
<i>arisztokrata összesen</i>	<i>49</i>	<i>22,69</i>	<i>124</i>	<i>57,41</i>
nemes	134	62,03	92	42,59
polgár	9	4,17		
határőr	22	10,19		
ismeretlen	2	0,93		
Mindösszesen	216	100	216	100

A tábornoki kar eredetét egyértelműen a társadalom felsőbb rétegeiből vette ugyan, de korántsem olyan nagy számban, amint azt várnánk. A született arisztokrácia 22,69%-os részaránya ugyan egyáltalán nem alacsony, de a két Esterházy hercegen kívül grófokból és bárókból állt, összetételéből korántsem köszönnek vissza a magyar főnemesség ismert családjai. A grófok esetében különösen feltűnő az indigenák nagy száma (két Mittrowsky, két Lamezan-Salins, Soro, Tige, Klebelsberg).

A tábornoki kar tömegét, közel kétharmadát a nemességgel rendelkezők adták. A katonatiszti pályát jellemzően a társadalom középső rétegei terepének tartjuk, hiszen egy magas társadalmi presztízzsel járó foglalkozást űzhettek, ami szűkösen ugyan, de a megélhetést is biztosította generációkon át. A számok alátámasztják, hogy a tábornoki kar legfőbb forrásának a nemességet tekinthetjük.

A születéskor nemességgel nem rendelkezők meglepően nagy számban képviseltetik magukat a tábornoki karban. Valójában a nemesek között is találunk olyanokat, akik eredetileg polgárok voltak, s bár armálist tudtak szerezni, mentalitásukban mindvégig polgárok maradtak. A legérdekesebb csoportot a határőrök jelentették, akik egyfajta szabad átmenetet képeztek a jobbágyok és a kiváltságosok között. Helyzetüket talán leginkább a hajdúkéval lehet párhuzamba állítani. Magas rangjukat katonai tehetségükkel és szívós munkával érték el, megalapítva a tábornoki kar egy később különösen fontossá váló csoportját.

A társadalmi mobilizáció a tábornokok között meglepően nagy méretet öltött. A nemességgel nem rendelkezők mindegyike megszerezte a nemességet. Az arisztokráciába való bekerülés mértékét nyugodtan nevezhetjük tömegesnek, hiszen az összes tábornok harmadának, az arisztokráciánál alacsonyabb sorban születettek közel felének sikerült bekerülnie az arisztokráciába. Ez egyértelműen a Katonai Mária Terézia Rendnek köszönhető. Néhány esetben a rangemelkedés ugyan nem a katonai szolgálathoz kötődött (például Pejachevich Antal apja kapott grófi címet), de a döntő többség maga vagy apja Katonai Mária Terézia Rendjének köszönhette a rangemelkedést.

A tábornoki, illetve a tisztikar és a társadalom kapcsolatrendszerének néhány elemét felvillantva szűkre szabott kereteink között is talán sikerült rámutatni a hadsereg elitjének a 18. század második felében elkezdődő átalakulására. A rendi társadalom szétfeszülő korlátai a hadseregben ekkor már korántsem bizonyultak erősnek, a társadalmi mobilizáció

lehetősége, a katonai pálya presztízsének növekedése tette lehetővé a tehetséggel, de kevés összekötéssel rendelkezők számára a katonai pályán való érvényesülést. Ekkor indult el az a folyamat, amely magas születés nélkül is lehetővé tette a legmagasabb katonai rangok és beosztások elérését – egyelőre még inkább csak az alacsonyabb rangú nemeseknek. De a folyamat egyértelműen mutatja, hogy a Habsburg Monarchia fegyveres ereje már a 18. század második felében kimozdult korábbi komfortzónájából, és ugyan még rendkívül lassú léptekkel, de elindult azon az úton, amely távlatilag a tábornoiki és tisztikar polgárosodása irányába mutatott.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Benda Kálmán: *Az udvar és az uralkodó osztály szövetsége a forradalom ellen (1795–1812)*. In: Vörös Károly (szerk.): *Magyarország története 1790–1848*. V. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980, 425–471.
- Diarium Comitiorum Regni Hungariae ... Anni 1792. Buda, 1791–1840.
- Khavanova, Olga: *Az apai érdemeket a fiúkban jutalmazni. Az iskoláztatás privilégiuma Mária Terézia uralkodása idején*. Századok, 139. évf. 2005.
- Khavanova, Olga: *„Kitűnő tehetséggel ellátott, különböző nyelveket tudó, jogok tudásával rendelkező...” (Hivatalnokai pályafutások a magyar Kamaránál a felvilágosult abszolutizmus idejében)*. Századok, 148. évf. 2014.
- Lázár Balázs: *Krajovai és topolyai báró Kray Pál táborszernagy katonai pályája*. Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2013.
- Márkus Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici, Magyar Törvénytár, 1740–1835. évi törvényczikkek*. Budapest, 1901.
- Nagy-L. István: *A 34. gyalogezred törzstisztszjei az első koalíciós háborúban*. Turul, 90. évf. 2017/1.
- Nagy-L. István: *A császári-királyi hadsereg 1765–1815 – Szervezettörténet és létszámviszonyok*. Gróf Esterházy Károly Múzeum, Pápa, 2013.
- Nagy-L. István: *A császári-királyi hadsereg létszám-nyilvántartási rendszere és ennek magyar vonatkozású iratai a francia háborúban, 1792–1815*. Levéltári Közlemények 84., Budapest, 2013.
- Nagy-L. István: *Magyar csapatok részvétele, újoncai és veszteségei az első koalíciós háborúban, 1792–1797*. Hadtörténelmi Közlemények, 129. évf. 2016/2.
- Réfi Attila: *A császári-királyi huszárság törzstiszti kara a francia forradalmi és a napóleoni háborúk korában (1792–1815)*. MTA BTK – Nádasy Ferenc Múzeum, Budapest–Sárvár, 2014.
- Réfi Attila: *A császári-királyi ulánusezredek törzstisztszjei a francia háborúk idején (1792–1815) – Életrajzi lexikon*. Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa, 2016.
- Réfi Attila: *Császári-királyi karabélyos és vértés törzstisztek a francia háborúk idején (1792–1815) – Életrajzi lexikon*. I. Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa, 2015.
- Vizi László Tamás: *„Kövesd példájokat vitéz eleidnek...” A magyar nemesi felkelés a francia háborúk időszakában, különös tekintettel Székesfehérvár és Fejér vármegye szerepére*. Városi Levéltár és Kutatóintézet, Székesfehérvár, 2014.
- Vizi László Tamás: *Magyarország és a francia háborúk*. In: Bana József – Katona Csaba (szerk.): *„Franciák Magyarországon, 1809” – Konferencia, II*. Budapest–Győr, 2012, 261–277.